

POZNAWCZA WARTOŚĆ SYNONIMU

Wśród wielu środków językowych najpełniej różnorodne stany i rozmaite cechy rzeczywistości wyrażają synonimy. Ich ilość i różnorodność stanowi niejako miarę bogactwa języka. Przez synonimy rozumiem przede wszystkim wyrazy bliskoznaczne. Stwierdzenie to bowiem nie odnosi się w pełni do wyrazów jednoznacznych, których istnienie świadczy niejednokrotnie o bierności, słabości i snobizmie językowym (w stylu mowy potocznej pary wyrazów: *zapóżyczony* — *rodzimy*).

Wyrazy jednoznaczne to takie, których zakresy pojęć pokrywają się całkowicie. Na przykład parze wyrazów:

ścisk — *tłok*

odpowiada ta sama treść pojęciowa. Zakres wyrazu *ścisk* (A) odpowiada zakresowi wyrazu *tłok* (B)

O zupełnej wymienności tej pary wyrazów decyduje ostatecznie użycie ich w kontekście. Jeśli różnorodnym kontekstowo użyciom wyrazu *ścisk* będzie odpowiadało w identycznych kontekstach użycie wyrazu *tłok*, można mówić o wymienności zupełnej, czyli o jednoznaczności tych wyrazów. Oto podstawowe związki, w których dwa te wyrazy występują wymiennie (według Słownika frazeologicznego Skorupki):

panował *ścisk*, *tłok*;

był *ścisk*, *tłok*;

zrobił się *ścisk*, *tłok*;

uczynił się *ścisk*, *tłok*;

pozostawać w *ścisku*, *tłoku*;

ścisk, *tłok* na placu, w sklepach, w tramwaju, w kinie;

wielki, ogromny *ścisk*, *tłok*.

Pod hasłem *ścisk* i *tłok* występują tu prawie te same połączenia frazeologiczne.

W słownictwie polskim synonimów zupełnych (równoznacznych), szczególnie w zasobie słownictwa rodzimego, jest niewiele. Wynika to z tego, że

współistnienie dwóch wyrazów, oznaczających absolutnie to samo, nie jest możliwe przez dłuższy czas. W procesie komunikacji jedne wyrazy zanikają:

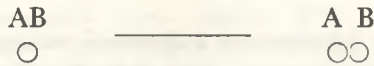
konfidencja — *poufałość*, dziś tylko *poufałość*;

estyma — *poważanie*, dziś tylko *poważanie*;

sakwojaż — *torba podróżna*, dziś tylko *torba podróżna*.

Częściej jednak obserwujemy proces inny. Z pary wyrazów jednoznacznych jeden na skutek użycia w różnorodnych kontekstach i konsytuacjach ulega przekształceniu znaczeniowemu. Początkowo pokrywające się zupełnie zakresy zaczynają się z wolna przesuwac:

spotkanie — *schadzka*, *recepja* — *przyjęcie*

Innym sposobem wykorzystania istnienia synonimów absolutnych jest ich zróżnicowanie stylistyczne. Nie spostrzegamy w tak rozwijających się wyrazach różnicy znaczeniowej, zaznacza się tu raczej różnica w używaniu tego wyrazu w zależności od kontekstu, zmienia się nasz stosunek emocjonalny do jednego z wyrazów:

produkować — *fabrykować* (wytwarzać w większej ilości egzemplarzy)

dziś *produkować*: wytwarzać (o zabarwieniu obojętnym)

fabrykować: wykonywać czynności, organizować fakty dla niechwalebego celu, *fabrykować* dowody (zabarwienie ujemne).

Zróżnicowanie stylistyczne pary wyrazów jednoznacznych może doprowadzić do ograniczenia zakresu użycia jednego z nich, innymi słowy do wyspecjalizowania stylistycznego. Takie zróżnicowanie zachodzi na przykład w parach wyrazów:

pochodzenie — *geneza*

wyprawa — *ekspedycja*

Wyrazy *pochodzenie*, *wyprawa* należą do słownictwa ogólnego, potocznego, *geneza*, *ekspedycja* do odmiany stylu naukowego. Użycie wybranego wyrazu będzie nas orientowało, o jaką odmianę stylu w wypowiedzi chodzi. Najszersze zróżnicowanie stylistyczne odbija się w tej części słownictwa, gdzie mamy do czynienia z parami wyrazów synonimicznych rodzimych i zapożyczonych. Przyczyną zapożyczeń może być konieczność posiadania w zasobie słownikowym wyrazów nazywających nowe pojęcia, rzeczy, zjawiska: *cybernetyka*, *laser*, *telewizja* lub konieczność posiadania precyzyjnej, ścisłej nazwy dla potrzeb słownictwa specjalistycznego: *eskalacja*, *agresja*, *kombajn*. Silnie działającym czynnikiem na proces zapożyczania jest moda, snobizm językowy, np.:

wzmoczenie — *eskalacja*

wytwórca — *producent*

rozpowszechniac — *lansować*

Powiększenie zasobu słownikowego o wyrazy konieczne (terminologia):

nie wpływa na powiększenie zapasów słownikowych. Wyrazy te stale są czynne i nie zdradzają skłonności do przemian znaczeniowych czy stylistycznych. Inne natomiast tworzą zapas, odmianę znaczeniową w grupie synonimicznej. Losy tych wyrazów, w zależności od warunków są różne. Jedne zanikają na skutek słabnięcia produktywności, często pełniąc funkcję synonimów chronologicznych (archaizmy); większość jednak tych wyrazów pozostaje w zasobie słownikowym, powiększając grupy wyrazów synonimicznych zróżnicowanych stylistycznie lub semantycznie.

Istnienie synonimicznych grup wyrazowych pozwala na wyrażanie, przekazywanie różnorodnych, złożonych, dokładnych informacji o rzeczywistości. Wśród grupy wyrazów synonimicznych zróżnicowanych znaczeniowo (synonimy semantyczne) wybór jednego wyrazu z grupy kieruje naszą uwagę na ten element treści, który w danej informacji, zawartej w wyrazie, w intencji nadawcy jest najważniejszy.

W parze wyrazów bliskoznacznych *pokonać* — *rozgromić* zachodzi różnica znaczeniowa. Obok wspólnych cech odpowiadających znaczeniu *zwyciężyć*, okazać się silniejszym po starciu, wyraz *rozgromić* łączy się ze znaczeniem zwyciężyć zupełnie, doprowadzając siły wroga do zniszczenia. Para synonimów *zręczny* — *zwinny* kieruje naszą uwagę do treści wspólnej dla obu wyrazów, mianowicie precyzyjności i lekkości ruchów. Równocześnie jednak widoczna jest tu różnica w odcieniu znaczeniowym: *zręczny* — wykazujący się ruchami zorganizowanymi, *zwinny* daje ogólne wrażenie całej sylwetki pozostającej w harmonijnym ruchu. Użycie właściwego wyrazu pozwala na zauważenie istotnych cech zjawiska.

Szczególnie bogatą synonimiką charakteryzuje się styl mowy potocznej i styl artystyczny. Są tu grupy wyrazów bliskoznacznych zróżnicowanych nie tylko sementycznie, lecz przede wszystkim stylistycznie. Dla stylu podniosłego i wyrażającego w ogóle różne stany emocjonalne użycie wyrazów synonimicznych ma charakter szczególny z tego względu, że użyty wyraz wymieniony może, lecz nie musi odbijać rzeczywistości obiektywnej. Zawiera się w nim bowiem informacja o rzeczywistości przekazana przez subiektywną relację mówiącego czy piszącego. On to właśnie w zależności od intencji przydaje elementom rzeczywistości przekazywanej wyrazami dodatkowy element barwy, który stanowi czynnik subiektywny. Na przykład w stylu podniosłym obojętnemu emocjonalnie wyrazowi *rozmawiać* odpowiada synonim *wymieniać zdania*, obojętnemu emocjonalnie *iść* podniosłe *kroczyć*. Przy wyraźnym nacechowaniu emocjonalnym odpowiednim wyrazom nie nacechowanym barwą odpowiadają wyrazy synonimiczne zabarwione ujemnie lub dodatnio:

kontakty — *konszachty*

kłamać — *łgać*

kłamać — *mijać się z prawdą*

Tak użyte synonimy z jednej strony znaczeniowo kwalifikują nazwane

pojęcia, z drugiej zaś informują o aprobującej lub nie aprobującej postawie mówiącego, w którego intencji leży przekazanie takiej samej postawy odbiorcy.

W tej grupie synonimów stylistycznych i emocjonalnych znajduje się spora grupa wyrazów wymiennych opartych na tym samym rdzeniu, w których przedrostek lub przyrostek przydaje inny odcień znaczeniowy i inną (dodatnią lub ujemną) wartość stylistyczną:

człowiek — człowieczek

dom — domisko

piękny — przepiękny

Ciekawą dziedzinę stosowania synonimów stylistycznych stanowią stosunki międzyludzkie. Znajdują one odbicie w stylu mowy potocznej, a przyczynę stosowania tu synonimów emocjonalnych o zabarwieniu dodatnim stanowią takie czynniki, jak: przyzwoitość i skromność, delikatność i litość, spryt i interes. W tej odmianie synonimu przypisuje się desygnatowi cechy, których nigdy nie posiadał lub, odwrotnie, stosuje się wyraz synonimiczny nie ogarniający desygnatu w pełni swoją treścią.

I tak o chorym na *gruźlicę* mówimy: *przeziębiony*, ma *słabe płuca* lub *chory na piersi*. Człowiek *głupi* określany jest jako *naiwny*, *łatwowierny*. *Kelnera* nazywamy *kierownikiem* lub *szeffem*, o *chłopie* mówimy *rolnik*. Pracownika nie *zwalnia się* lecz *dziękuje się za współpracę*, człowiek *stary* jest człowiekiem *w podeszłym wieku*, poważna *operacja* nazywana jest *zabiegiem*.

Charakterystyczną cechą grupy wyrazów zróżnicowanych stylistycznie jest to, że łączą się one niekiedy w ciągi synonimiczne, w których wyrazy zróżnicowane sementycznie i stylistycznie z jednej strony informują odbiorcę o natężeniu pewnych obiektywnych cech pojęcia, z drugiej potęgują wrażenie odbiorcy przekazane subiektywnie wyrazami ciągu synonimicznego:

zapasy, zmagania, walka, wojna

gwar, wrzawa, hałas

nieszczerość, obłuda

zgodny, harmonijny

przewaga, wyższość

W grupie synonimów zróżnicowanych stylistycznie osobliwą funkcję pełnią synonimy chronologiczne. Poprzednio omówione synonimy semantyczne kierowały naszą uwagę na przedmiot, zjawisko i jego cechy wyodrębnione przez właściwy wyraz synonimiczny, emocjonalne informowały nas o postawie mówiącego i kształtowały emocjonalną postawę odbiorcy. Synonimy chronologiczne, (najczęściej wykorzystywane jako archaizmy) kierują naszą uwagę na czas, w którym rozgrywa się akcja wypowiedzi:

(Szwedzi) sami potracili kapelusze i gębv mieli *szpetnie* podrapane. Przyb. Szw. 12

Okrutnie był ciekawy, co to za nowiny ma Kacperek. Przyb. Szw. 13.

dobywszy klucza począł otwierać głęboko w ścianie osadzone drzwi. Przyb. Szw. 62*.

Wyrazy *szpetnie*, *okrutnie*, *dobywszy* kierują nas do przeszłości i informują, że czas akcji należy do historii, dziś bowiem wyrazom *szpetnie*, *okrutnie*, *dobywszy* odpowiadają *brzydko*, *ogromnie*, *wyjąwszy*.

Zróżnicowanie chronologiczne może obejmować wyrazy, które wyszły już zupełnie z użycia, i mogą być ożywiane jedynie jako leksykalne środki stylizacji:

despekt — *ubliżenie*
estyma — *poważanie*
gładki — *ładny*, *piękny*
infamia — *nieślawość*
jurysta — *prawnik*
postępować — *znieważać*
sumpt — *koszt*

Niejednokrotnie jednak na płaszczyźnie aktualnie obowiązującego i funkcjonującego systemu słownikowego zaznaczają się różnice dotyczące starszego i młodszego pokolenia współżyjącego w czasie:

depesza — *telegram*
bufor — *zderzak*
auto — *samochód* — *wóz*
odkrytka — *pocztówka* — *kartka*
szofer — *kierowca*
listonosz — *doręczyciel*

Czasem na doborze wyrazu waży nie tyle wiek użytkownika, ile moda na nowe wyrazy, w których mówiący dopatrują się wyższości ich nad dotychczas używanymi. W ten sposób uważa się, że wyraz *wóz* brzmi lepiej niż *samochód*, *doręczyciel* niż *listonosz*, *kierowca* niż *szofer*. To różnicowanie w zależności od wieku mówiących łączy się także z różnicowaniem środowiskowym. Środowiska zawodowe i społeczne wpływają w sposób zasadniczy na dobór i rozpowszechnienie pewnych odpowiedników synonimicznych, które przy aktualnej integracji społecznej i kulturalnej społeczeństwa przechodzą do słownictwa ogólnonarodowego. Tak środowisko zawodowe wpłynęło na rozpowszechnienie wyrazu *kierowca* zamiast dotychczasowego wyrazu *szofer*, *listonosz* zamiast *doręczyciel*, *księgowy* zamiast *buchalter*, *sprzedawca* zamiast *ekspedient*. Sądzić by można, że wpływ na tę zmianę ma także świadoma działalność na rzecz czystości języka, gdyby nie istniały takie pary wyrazów synonimicznych, w których zdecydowanie wyraz obcy zwycięża, jeśli chodzi o częstość użycia:

konwencjonalny — *umowny*
aktywista — *działacz*
instalacja — *urządzenie*

* W. Przyborski, *Szwedzi w Warszawie*. Warszawa 1967.

Na określone środowiska zawodowe wskazują takie odpowiedniki synonimiczne wyrazów języka ogólnonarodowego, jak:

urbanizacja — *zabudowywanie terenów miejskich*
przebranzżowanie — *zmiana jakości (zakładu, sklepu)*
teren — *prowinca*, *rezerwy* — *zapasy*, *receptura* — *przepis*,
inicjatywa — *pomysł*, *pomysłowość*
kalkulacja — *obliczenie*
korekta — *poprawa*

Na środowisko zawodowe i społeczne wskazują także odpowiedniki synonimiczne, które są słownikowymi żargonami:

iść — *posuwać*, *zapychać*
falsz — *lipa*
wciągnąć, *wnieść* — *wywindować*
pistolet maszynowy — *rozpylacz*

W grupie wyrazów synonimicznych zróżnicowanych w zależności od terytorium (synonimy terytorialne, regionalne) nie znajdujemy różnic semantycznych ani stylistycznych pomiędzy wyrazami. Funkcją ich jest kierowanie nas do określonego terytorium:

sznycel — *kotlet*
fiakier — *dorożka*
ziemniak — *kartofel*

W gwarach różnicowanie to ma charakter bardziej terytorialnie zlokalizowany:

watra — *ognisko*
redyk — *wypęd owiec na hale górskie*
juhas — *pasterz*

Wyrazy *watra*, *redyk*, *juhas* orientują odbiorcę, że chodzi tu o region Podhala.

Z rozważań na temat funkcjonowania synonimów wynikają pewne wnioski, które ważne są dla pedagogiki językowej. Zamknąć je można krótko w kilku stwierdzeniach.

Synonimy odgrywają bardzo ważną rolę w procesie komunikacji i informacji. Nie służą one jedynie do ubarwienia stylu. Ich różnorodność i bogactwo służy celom dokładniejszego, szczegółowego i precyzyjnego przekazywania wiedzy o rzeczywistości. Odmiany znaczeniowe wyrazów grupy synonimicznej pozwalają na wierniejsze oddanie bardziej złożonych cech przedmiotów i zjawisk. Poznawcze wartości synonimów wyrażają się poza tym w orientowaniu nas co do czasu (chronologiczne), środowiska społecznego i zawodowego (środowiskowe), stanów uczuciowych (emocjonalne), sytuacji (w stylu podniosłym), miejsca (regionalne). Warunkiem sprawnego i właściwego funkcjonowania synonimów jest znajomość znaczenia i barwy wyrazu pełniącego te funkcje oraz umiejętność rozpoznawania stylu wypowiedzi.

Znajomość ta pozwoli z jednej strony na rozumienie i przyswajanie tekstu wypowiedzi, z drugiej zaś na kształcenie, doskonalenie własnych form wypowiedzi**.

** Obszerne rozważania na temat synonimii znaleźć można w podanych niżej pracach, które stanowiły jednocześnie podstawę do rozważań zawartych w powyższym artykule: S. Skorupka, *Synonimika*. „Poradnik Językowy“ 1953, z. 2—4. S. Jodłowski, *O definicję synonimu* [w:] *Studia linguistica in honorem Thadei Lehr-Splawiński*, 1963. H. Kurkowska i S. Skorupka, *Stylistyka polska*, rozdz. *Synonimika*, Warszawa 1958 s. 142—151. S. Skorupka, *Wyrazy bliskoznaczne i ich wartość stylistyczna*. „Poradnik Językowy“ 1954, z. 4—5. J. Kuryłowicz, *Synonimika i kontekst w zeszycie próbnym słownika polszczyzny XVI wieku*. „Język Polski“ 1958, z. 2. S. Widłak, *Tabu i eufemizm w językach nowożytnych*. Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. Roczn. XXI. *Słownik wyrazów bliskoznacznych* pod red. S. Skorupki. Warszawa 1958 i dalsze.